

Zigmantas KIAUPA

*Apie XV–XVIII a.
Kauno miestiečių
bendruomenės
kultūrinį pajėgumą*

Tiriant miestų istoriją labai svarbu suvokti miestiečių bendruomenės ar bendruomenių kultūrinį potencialą, jų gebėjimą kurti, perimti ir naudoti kultūros vertybes, atsiliiepti į kultūrinės įtakos, kultūrinio gyvenimo formas, visa tai pritaikyti savo gyvenime. XV–XVIII a. Lietuvos miestų kultūrinis gyvenimas susilaukė didžiulio tyrinėtojų dėmesio, susikaupė nepaprastai gausi istoriografija. Antra vertus, kai kalbama apie XV–XVIII a., t. y. luominės visuomenės susiklostymo ir gyvavimo laikų Lietuvos miestų praeitį, dažniausiai sudedami į vieną vietą visi socialiniai miesto dėmenys, t. y. neskiriama miestiečių bendruomenių, valdovo ar valstybės pareigūnų dvarų, bažnytinių institucijų, bajorų veiklos rezultatai. Antai, jei kalbama apie Vilniaus ūkinį pajėgumą, į vienetą sujungiamos skirtingiems savininkams, miestiečiams, valdovui ar bažnyčiai priklausiusios įmonės. Tai yra teisinga tiriant ūkio istoriją. Tą pat galima pasakyti ir apie kultūros reikalus. Dažniausiai tyrinėtojams išslysta iš akių, pvz., mokyklų priklausomybė – juk kultūros istorijai svarbiau, kas jose buvo dėstoma negu kam jos priklausė.

Tačiau tiriant miestų, tiksliau sakant – miestiečių bendruomenių istoriją, toks skirtingos socialinės prigimties reiškinių suplakimas į vieną visumą nepadeda sukurti tų miestiečių bendruomenių ar konkrečios miestiečių bendruomenės vaizdą, jų praeities paveikslą. Todėl šiame straipsnyje bandysime atskirti tuos konkretaus miesto gyvenime aptinkamus kultūros reiškinius, kuriuos sukūrė ir kurių gyvavimą garantavo luominė miestiečių bendruomenė. Taip pat svarbu išsiaiškinti, kaip kūrybingai miestiečiai sugebėjo įsisavinti iš miesto išorės ateinančias įtakas, kiek stiprus jų kultūrinio gyvenimo panoramoje buvo kūrybiškumo pradai. Apskritai toks tyrimas nedaug ką naujo duoda kultūros

istorijai. Svarbiausia – pasitikrinti, ar toks tyrimo būdas naudingas miestiečių luomo Lietuvoje tyrimams.

Šiam tikslui pasirinkome XV–XVIII a. antrąjį pagal dydį Lietuvos miestą Kauną. Taip padaryta dėl kelių aplinkybių.

Kauno miestiečių bendruomenė buvo ganėtinai didelė ir pajėgi (ją plačiau pristatysime po kelių sakinių), kad sukauptų kultūros reiškinių kūrimo galimybes. Pagaliau jau straipsnio išvadų dalis galėtų būti – jei iš anksto nebūtų akivaizdu – kad Kaunas buvo vakarietiščiausias Lietuvos miestas, praktiškai nepajutęs Rytų Europos įtakos. Vakarietiškas ne tik geografinė prasme, bet ir visais kitais požymiais.

Tuo pačiu metu Lietuvos sostinė ir didžiausias miestas Vilnius, kaip miestietiška gyvenvietė, pasižymėjo itin sudėtinga struktūra, nemiestietiški jo elementai buvo santykinai dideli ir neretai stelbdavo miestiečių bendruomenę ar tiksliau sakant – stelbė jos praeities vaizdą. Turime galvoje valdovų dvarą, krikščioniškų bažnyčių institucijas, ypač *academia et universitas Vilnensis*, didikų rūmus, bajoriškąsias institucijas, ypač Lietuvos Vyriausiąjį Tribunolą, pagaliau žydų kahalą. Kaunas šiuo požiūriu buvo provincinis miestas, jame irgi buvo minėti miestietiškos gyvenvietės elementai – pilis, bažnyčios ir vienuolynai, vieno kito bajoro mūrniamiai. Tačiau ir jų skaičius, ir kultūrinis pajėgumas, palyginti su Vilniumi, buvo gerokai mažesnis. Nors, be abejo, jų įtakos miestiečių bendruomenei, kaip ir miestiečių įtakos jiems, negalima nepastebėti¹.

Pagaliau jau funkcionuoja ganėtinai gausi ir įvairias XV–XVIII a. miestiečių bendruomenės kultūrinio gyvenimo sritis nušviečianti istoriografija. Daugiausiai nuveikta tiriant Kauno architektūros istoriją, įskaitant miestiečių gyvenamųjų ir miesto viešųjų pastatų istoriją, jų stilistinę raidą. Mažiau padaryta tiriant kitas miestiečių kultūrinio gyvenimo sritis, bet ir čia jų pažinimo pamatai jau padėti².

Dar esiančios istoriografijos spragos ir išlikusių šaltinių bazė kol kas neleidžia vienodai atidžiai pažvelgti į visas galimas miestiečių bendruomenės kultūros raidos ir raiškos sritis. Kauno miesto savivaldos institucijų aktų knygos minimos jau XV a. dokumentuose, bet ankstyviausia išlikusi Kauno miesto tarybos aktų knyga yra iš 1522–1544 m., ankstyviausia išlikusi vaito aktų knyga datuojama 1542 m., surasta suolininkų knyga žymi tik XVII a. pradžią³. Apie XV a. – XVI a. pradžią šiek tiek informacijos teikia Gdansko archyvas (jo me-

¹ Specialiai XVII–XVIII a. Kauno miesto miestiečių bendruomenės ir bažnytinių institucijų kultūrinės sąveikos klausimus tyrinėjo R. Varsackytė, *Kauno miesto ir bažnyčios kultūrų sąveika XVI a. pabaigoje – XVIII a. pabaigoje*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2006; R. Varsackytė, *The interaction between Kaunas city and church cultures at the end of sixteenth century – eighteenth century end*. Summary of doctoral dissertation. Kaunas, 2006.

² Šioje vietoje nevardysime tyrinėtojų ir nepristatysime jų darbų. Tai bus daroma atitinkamose straipsnio vietose.

³ Z. Kiaupa, Kauno miesto senjojo archyvo likimas, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*. Vilnius, 1973, t. 2(43), p. 125–140.

džiaga skelbta *Hansisches Urkundenbuch*), nuo XV–XVI a. sandūros medžiagos Kauno istorijai randama ir Lietuvos Metrikoje. Bet visi šie šaltinių kompleksai turi didelių spragų, atitinkamai tų spragų gausu ir mūsų žiniose.

Pastaraisiais dešimtmečiais daug naujos medžiagos duoda archeologų kasinėjimai Kaune. Bet tai nėra planiniai kasinėjimai, tiriami plotai nebūna dideli. Randama įdomios medžiagos, bet dėl tyrimų fragmentiškumo ir lėto tyrimų rezultatų skelbimo ši medžiaga sunkokai įvedama į mokslo apyvartą. Mes taip pat kartais ją naudosisime, galėdami koreguoti anksčiau įsivyravusius teiginius. Vis dėlto kai kuriais atvejais tenka konstatuoti, kad iš archeologų galime daugiau tikėtis ateityje negu dabar pasinaudoti jų medžiaga.

* * *

Kauno miestiečių bendruomenė atsirado XV a. pradžioje, kai rimstant karams su kryžiuočiais ryškėjo prekybos Nemunu galimybės. Tuoj pat užsimezgė prekybos ryšiai su Gdansku ir kitais prūsų miestais, jie vis stiprėjo. Nemuno ir Neries santakoje, kur jau stovėjo Kauno pilis, ėmė kurtis atsikelėliai pirkliai su vokiškais vardais ir pavardėmis, greičiausiai iš to paties Gdansko ir kitų prūsų miestų. 1408 m. šitai besikuriančiai pirklių ar miestiečių bendruomenei Vytautas suteikė Magdeburgo teisę, atsirado Kauno miestas⁴.

Miestas augo visų pirma prekybos su hanzeatais dėka⁵. Jo augimo tempai buvo tokie, kad jau XV a. pabaigoje Gdansko taryba skundėsi, jog kauniečių

⁴ 1408 m. Vytauto privilegijos Kaunui publikacijos: J. Remeika, *Der Handel auf der Memel von Anfang des Jahrhunderts bis 1430*, *Tauta ir žodis*. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys. Kaunas, 1928, kn. 5, p. 431–434; J. Jakubowski, *Przywilej Witolda dla m. Kowna 1408 r.*, *Ateneum Wileńskie*. Wilno, 1930, roczn. 7, zes. 3–4, s. 842–843; J. Ochmański, *Vitoldiana: Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*. Warszawa-Poznań, 1986, s. 192–194; Z. Kiaupa, Pirmosios Kauno miesto privilegijos, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 28–33. Istoriografijoje buvo diskutuojama dėl išlikusio 1408 m. Vytauto privilegijos teksto atsiradimo aplinkybių ir jo patikimumo: K. Jablonskis, *Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miesto tikrumo*, *Praeitis*. Kaunas, 1930, t. 1, p. 329–339; K. Forstreuter, *Kauen, eine deutsche Stadtgründung*, in *Jomsburg*. 1942, jg. 6, s. 18–37, straipsnis perspausdintas leidinyje K. Forstreuter, *Deutschland und Litauen im Mittelalter*. Köln, Graz, 1962, s. 61–82; Z. Kiaupa, 1408 metų Vytauto privilegija Kauno miestui, *Lietuvos istorijos metraštis, 1979 metai*. Vilnius, 1981, p. 5–19; Z. Kiaupa, Pirmosios Kauno miesto..., p. 6–25. Pirmieji Kauno miesto savivaldos dešimtmečiai aprašyti: Z. Kiaupa, *Kauno miesto savivalda 1408–1508 metais, Darbai ir dienos*. Kaunas, 1997, t. 4(13), p. 19–28.

⁵ T. Hirsch, *Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Leipzig, 1858; W. Stein, *Vom deutschen Kontor in Kowno in Hansische Geschichtsblätter*. Jh. 22., 1916, s. 225–266; Z. Ivinskis, *Lietuvos prekyba su Prūsais iki XVI a. pradžios*. Kaunas, 1934; K. Forstreuter, *Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten*. Königsberg, 1931.

laivynas Kauno–Gdansko vandens kelyje visai nustelbė gdanskiečius⁶. Žinoma, prekybos apimtimis Kaunas su Gdansku ir šiame kelyje nekonkuravo, tačiau prekių gabenimo versle Kauno persvara matoma ir XVI ar XVII a.

Kaune gausėjo gyventojų, XVI a. viduryje jų čia gyveno apie 7000⁷ – pagal šį rodiklį Kaunas priklausė vidutiniams regiono, kuris dabar dažniausiai vadinamas Vidurio Rytų Europa, miestams. XVII a. pirmojoje pusėje jų skaičius galėjo viršyti 10 000, bet XVII a. šeštojo dešimtmečio karai ir marai, paskui Šiaurės karas bei XVIII a. pradžios maro pandemija gyventojų skaičių labai sumažino, ir XVIII a. viduryje miestiečių skaičius Kaune svyravo tarp 3000 ir 4000⁸. Keitėsi gyventojų etninė sudėtis. Šalia vokiečių, jau XV a. viduryje sutinkame Kauno miestiečius su lietuviškais vardais. XVI a. viduryje (kai turime pakankamą šaltinių bazę) lietuviai buvo vokiečius nustelbė kiekybiškai, nors aukštesniuose miestiečių sluoksniuose vokiečių ko gero vis dar buvo daugiau.

Iki XVI a. vidurio Kauno miestiečių bendruomenė buvo monolitiška katalikų bendruomenė. Jau 1558 m. Kaune dirbo liuteronų pastorius, 1560 m. liuteronų bendruomenėje telkėsi apie 100 šeimų⁹. Nuo savo veiklos Kaune pradžios liuteronai labiausiai traukė vokiečių kilmės Kauno miestiečius, bet tuo pat metu dalis Kauno miestiečių vokiečių liko katalikais. Tarp dviejų bendruomenių egzistavo religinių motyvų trintis, bet labiau dėl dalyvavimo miesto savivaldoje sąlygų. Šie nesutarimai Stepono Batoro laikų dokumentuose įvardijami kaip Kauno miestiečių lietuvių ir vokiečių bendruomenių nesutarimai¹⁰. Didesnių sumaiščių mieste religiniai nesutarimai nekėlė, o 1655 m. Jono Kazimiero sprendimu Kauno liuteronams buvo užtikrintos miestiečių teisės, 3 tarėjai ir 3 suolininkai, t. y. tarybos ir suolininkų kolegijos viena ketvirtoji dalis, turėjo būti liuteronai¹¹. Liuteronų bendruomenės egzistavimas tapo tarytum

⁶ 1492 m. Hanzos kontoros Kaune vyresniųjų laiškas Gdansko miestui, *Hansisches Urkundenbuch*. Bd. XI, (1486–1500), bearbeitet von W. Stein, München, Leipzig, 1916, s. 369–370.

⁷ Apskaičiuota pagal 1570 m. Lietuvos rūmų išdininko Lauryno Vainos kvitą Lietuvos didžiajam maršalui Jonui Chodkevičiui, atsiskaičiusiam už Kauno seniūnijos valdymą 1569 m. Kvitas skelbtas: Kauno miesto 1569 m. vartų ir karčemų mokesčiai, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1992, t. 2, p. 189–194.

⁸ L. Glemža, R. Civinskas, Kauno miesto gyventojai XVIII a. pabaigoje: skaičių kalba, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje: miesto erdvė*. Kaunas, 2007, p. 99.

⁹ J. Wischeropp, *Die heilige Stadt unserer Vater 1683–1933*. Kaunas, 1933, s. 10; J. Wischeropp, *Aus 325 Jahren evangelischer Kirchenratsarbeit in der deutschen Gemeinde zu Kaunas*. Kaunas, 1939, s. 29; T. Wotschke, Vergerios zweite Reise durch Preussen und Litauen. Ein Beitrag zur Reformationgeschichte des Ostens, *Altpreuussische Monatsschrift*. Bd. 48, Königsberg, 1911, s. 249.

¹⁰ 1579 04 13 Stepono Batoro komisarų spęsti Kauno miestiečių ginčus skyrimo raštas; 1579 05 15 Stepono Batoro komisarų spęsdimas *Biblioteka uniwersytetu Jagiellońskiego*, Dz. Rękopisów, 6322, l. 221–225v.

¹¹ Z. Kiaupa, Kovos tarp liuteronų ir katalikų Kaune iki XVII a. vidurio, *Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje*, Vilnius, 1977, p. 13–26.

vokietybės išsaugojimo Kaune garantija. Kartu pabrėžtina, kad katalikų bendruomenė Kaune buvo daug skaitlingesnė.

Glaudžiausi Kauno miestiečių kontaktų Vakarų pusėje subjektai, tai reiškia, kad ir didžiausios kultūrinės įtakos šaltiniai, nuo XV a. buvo Gdanskas, mažiau – kiti prūsų miestai. Nuo XVI a. pirmą vietą užėmė Karaliaučius, XVIII a. prisijungė Klaipėda, šiaip nedidelis miestas. Jau XV a. – XVI a. pradžioje Kauno miestiečiai sausumos keliais pasiekdavo šiaurėje Rygą, vakaruose Varšuvą ir Poznanę, tačiau šie kontaktai nebuvo intensyvūs. Pačioje Lietuvoje Kauno prekybos ir kitokių kontaktų arealas apėmė Nemuno baseiną – su išlyga, kad į rytus nuo Vilniaus ir Nemunu aukščiau Gardino Kauno pirkliai labai retai keliaudavo. Gardiną dažniau pasiekdavo rytinių Lietuvos regionų pirkliai. Čia įtaką Kauno miestiečiams galėjo daryti Vilniaus miestiečiai.

* * *

Bendriausiais bruožais susipažinus su Kauno miestiečių bendruomene, galima pažiūrėti į jos kultūrinį gyvenimą XV–XVIII a., paieškoti jame ir reiškinų, faktų, ir gebėjimų įsisavinti kultūros naujoves bei kurti kultūros vertybes.

Specifinė miestiečių bendruomenės kultūrinės kūrybos sritis yra bendruomenės savivaldos organizavimas. Bet į šią sritį nenorėtume gilintis pripažindami, kad ji labiau liečia visuomeninius ir miesto santvarkos reikalus negu įprastą kultūros supratimą. Bet ties vienu dalyku būtina apsistoti – tai miestietiška simbolika. Kartu su miesto savivaldos institucijomis, visų pirma taryba, arba labai greitai po jos įsteigimo turėjo atsirasti ir tarybos antspaudas. Minima, kad Kauno miesto antspaudas buvęs prikabinatas prie 1432 m. Skirsnemunės sutarties dokumento¹². Galbūt šio antspaudo labai defektinis egzempliorius išliko Torūnės miesto archyve, bent taip mano Marianas Gumovskis ir Edmundas Rimša¹³. Yra išlikę keli kito Kauno miesto tarybos antspaudo egzemplioriai. Jis yra prie 1471–1488 metais datuotų dokumentų ir vertas aptarti detaliau. Legenda *sigillum civitatis alde kauwen* įrašyta mažosiomis gotiškėmis raidėmis. Vaizdą apipavidalina vėlyvosios gotikos stačiakampis suapvalinta apačia skydas. Jame vaizduojamas ant žemės stovintis tauras. Šis antspaudas yra ankstyviausias herbinis antspaudas Lietuvoje, jis neabejotinai rodo, kad Kauno miestas jau

¹² 1432 m. Skirsnemunės sutarties tvirtinamasis aktas, *Russisch-livländische Urkunden*. Gesammelt von K. e. Napiersky, St. Petersburg, 1868, s. 191–192.

¹³ M. Gumowski, Herby miast litewskich, *Ateneum Wileńskie*. 1935, roczn. 10, s. 265; Gumowski M. *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*. Toruń, 1960, s. 118; E. Rimša, *Kauno miesto herbas XV–XX a.* Vilnius, 1994, p. 8–12; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*. Vilnius, 1999, p. 260–261; pastaruoju metu tuo suabejota: W. Chorążyczewski, Seniausi Kauno miesto tarybos laišakai iš Valstybinio archyvo Torunėje fondų, *Kauno istorijos metraštis*, t. 6, Kaunas, 2005, p. 107.

tuomet turėjo ir naudojo savo herbą¹⁴. Kaunas šiuo požiūriu pirmavo Lietuvoje, reikia numanyti ankstyvųjų jo miestiečių kartų glaudžių ryšių su kitais vokiškosios miestų teisės miestais poveikį.

Kauno miesto herbo istorija yra miestiečių ideologinių nuostatų ir meninio skonio istorijos šaltinis. 1493–1533 metais naudotame antspaude ir legenda *sigillum civitatis kavnen* įrašyta mažosiomis gotikos raidėmis, ir herbas tebėra gotikiniame skyde, tik virš tauro jau vaizduojamas riteriškas lygių galų kryžius. E. Rimšos nuomone, kryžius turėjo atsirasti Kauno vokiečių pastangomis¹⁵. Su kitu 1540–1548 metais naudotu antspaudu ir jame vaizduojamo herbo pakitimais tyrinėtojai sieja Boną, kuri tuo metu valdė Kauno seniūniją ir galėjo daryti įtaką miesto gyvenimui. Herbas čia yra renesansiniame skyde, jame vaizduojamas gaurais apžėlęs ilgabarzdis ant žemės stovintis tauras. Tarp ragų jis turi didelį lotyniškąjį kryžių su nukryžiuotuoju¹⁶. Bona konfliktavo su Prūsijos hercogu Albrechtu, ir tai galėję paskatinti kryžių kaitą Kauno miesto herbe.

1562–1632, 1668–1724 ir 1668–1771 metais naudotuose antspauduose herbas yra renesansiniame skyde, 1779–1798 metų Kauno tarėjų antspaude – apvaliame skyde, papuoštame rokokiniu kartušu, 1792–1794 metų magistrato antspaude – klasicistiniame skyde¹⁷. Žinoma, vien tik pagal herbo stilistiką negalima datuoti meno stilių kaitos Kaune. Įtarimą kelia labai ilgai užsibuvęs renesansinis skydas, esąs net 1668 m. pagamintuose antspauduose. Tie antspaudai buvo naudojami apie 100 metų ir barokas į Kauno antspaudus neprasisakverbė.

Bet visiškai įprastai atrodo renesansiniai herbiniai skydai dviejų Kauno vaitų antspauduose – Petro Pečiūgos (1589 m. ir 1596 m.) ir Grigo Knebelio (naudotas 1612–1615 metais) bei keliolikoje išlikusių Kauno miestiečių 1559–1623 metų signetinių antspaudų¹⁸. Kaip pažymi E. Rimša, beveik visi Kauno miestiečių signetai buvo pagaminti gerų meistrų, neretai jie meniškesni už bajorų antspaudus. Tai rodo jų savininkų išlavintą skonį ir aukštą Kauno auksakalių, gaminavusių signetus, meistriškumą¹⁹.

Visi kartu paimti Kauno miesto savivaldos institucijų ir miestiečių antspaudai, kurie neabejotinai buvo gaminami Kauno auksakalių, rodo ganėtinai gerą užsakovų – Kauno miestiečių – meninį skonį ir reaguojimą į meninių stilių Lietuvoje kaitą.

Kitas Kauno gyvenimo reiškinys, turintys Viduramžių metriką, yra miesto branduolio urbanistinis vaizdas: didelė keturkampė aikštė ir stačiakampis

¹⁴ E. Rimša, *Kauno miesto herbas...*, p. 13–22; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios...*, p. 261–262.

¹⁵ E. Rimša, *Kauno miesto herbas...*, p. 22–33. E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios...*, p. 263.

¹⁶ E. Rimša, *Kauno miesto herbas...*, p. 33–42; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios...*, p. 264.

¹⁷ E. Rimša, *Kauno miesto herbas...*, p. 42–61; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios...*, p. 265–270.

¹⁸ E. Rimša, Kauno miestiečių ir atvykėlių vokiečių antspaudai (1479–1655 m.), *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas, 2008, p. 9–34.

¹⁹ Ten pat, p. 33. Apie XV–XVIII a. Kauno auksakalius žr. E. Laucevičius, Kauno auksakaliai XV–XVII a., *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 4, Vilnius, 1964, p. 227–238; E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžiai*, Vilnius, 2001.

gatvių tinklas. Ilgą laiką istorinėje ir urbanistinėje literatūroje tai buvo laikoma miesto perplanavimo, atlikto Bonos nurodymu apie 1540 m., rezultatu²⁰. Tačiau visą laiką abejotinos atrodė Bonos galimybės be jau seniai mieste įsikūrusių ir namus bei posesijas turinčių miestiečių pasipriešinimo radikaliai pertvarkyti miestą, keičiant posesijų ribas bei perkeliant pastatus. Apie tokį pasipriešinimą šaltiniuose žinių neišliko. Ir teisinį pagrindą tokiam pertvarkymui surasti buvo neįmanoma.

Pastarųjų dešimtmečių archeologų tyrimai parodė, kad miesto branduolio gatvių trasos, įskaitant ir atkarpas prie aikštės, nebuvo keičiamos²¹. Miesto branduolio urbanistinis vaizdas visiškai atitinka Viduramžių savavaldžių regiono miestų planą. Šis viduramžiškas Kauno senamiesčio branduolio planas beveik nepakitęs išliko iki mūsų dienų.

Nedideli pakitimai įvyko XVII a. pirmojoje pusėje, kai Kaune besikuriančios vienuolės bernardinės Turgaus aikštės šiaurės vakarų kampe supirko kelias miestiečių posesijas su namais ir pasistatė vienuolyną, o vienuoliai bernardinai praplėtė savo kapines. XVII a. antrojoje pusėje pietinėje aikštės kraštinėje susiformavo jėzuitų valda. Tada buvo uždarytos nedidelės iš aikštėsėjusios gatvelės ar skersgatviai²².

Aptariant architektūros reikalus tenka konstatuoti, kad iš pradžių Kaunas buvo medinis miestas. Iki XV a. pabaigos mūrinės tebuvo ilgai statoma parapinė bažnyčia, dvi nedidelės bažnytėlės-koplyčios priemiesčiuose ir abidvi vienuolijų, pranciškonų ir bernardinų, bažnyčios²³. Bet jau XV–XVI a. sandūroje šaltiniuose randame žinių apie miestiečių mūrnamius, kurias patvirtina architektūriniai tyrimai. XVI a. viduryje Kauną ištiko tikras mūrinės statybos bumas. Neužteko savų mūrininkų, samdyti Gdansko ir Vilniaus mūrininkai. Tiesa, autentiškos XVI a. architektūros išliko nedaug, Kaunas labai nukentėjo 1655 m. per rusų invaziją ir per 1732 m. didžiulį gaisrą. XIX–XX a. perstatymai irgi keitė senamiesčio architektūrą. Vis dėlto architektūriniai lauko tyrimai leidžia atkurti XVI–XVIII a. Kauno branduolio architektūrinį vaizdą.

Aplink Turgaus aikštę ir artimiausiose gatvėse stovėję miestiečių mūrnamiai iš pradžių buvo raudonų plytų netinkuoti gotikiniai pastatai²⁴. Yra iš-

²⁰ Lietuvos architektūros istorija, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, Vilnius, 1987, p. 79.

²¹ M. Bertašius, Miesto vizija archeologo žvilgsniu (alternatyvus XIV–XVI a. Kauno miesto raidos modelis), *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2004, t. 26, p. 173–181.

²² J. Oksas, Kauno senamiesčio centrinės dalies urbanistinė raida nuo XVI a. pradžios iki XIX a. vidurio, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. VI, sąs. I: *Gyvenviečių architektūra ir raida*. Vilnius, 1979, p. 39–41; J. Oksas, *Kwartal rynkowy w Kownie, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, t. 38, 1993, nr. 1, s. 37–39.

²³ A. Jankevičienė, Kauno gotikinės bažnyčios, *Acta Academiae Artium Vilmensis / Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 26: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius, 2002, p. 98–149.

²⁴ Kauno miestiečių mūrnamių architektūros tyrimai yra apibendrinti konkrečių objektų

likę gotikiniai rūšiai, daug kur ir sienos, kai kur – křištoliniai skliautai, namus tebepuošia gotikiniai frontonai. Bene žinomaisi iš tokių mūrnamių yra vadinamieji Perkūno namai²⁵, taip pat buvęs klebonijos pastatas²⁶. Jis, nors ir priklausė bažnyčios dignitoriui, pagal architektūrą buvo tipiškas miestiečio mūrnamis. Galima numanyti, kad jį statė tas pats mūrininkas, kaip ir miestiečių mūrnamius. Žinant, kad dalis mūrininkų buvo samdoma Gdanske ir kad Kauno pirkkliai dažnai lankydavosi prūsų miestuose, galima numanyti, kad šių miestų miestietiškoji architektūra darė didelę įtaką Kauno miestiečiams – mūrnamių užsakovams.

Nuo XVI a. pabaigos Kauno miestiečių mūrnamių architektūroje pastebimi renesanso bruožai, vis dar dažnai susipynę su gotika. Geriausiai tai parodo gana gausiai išlikę raudonų plytų, netinkuoti, bet jau renesansinių formų mūrnamių frontonai. Po 1655 m. nusiaubimo atstatomų mūrnamių architektūra buvo labai įvairi ir tik retkarčiais architektūros istorikai nurodo ganėtinai stilistiškai švarų pastatą. Tokių, dar renesansinių, atsirasdavo ir XVII a. antroje pusėje, tuo tarpu XVIII a. – jau barokinių. Bet dauguma mūrnamių būdavo atstatomi, juose išlikdavo įvairių architektūros stilių elementų. Tai liudija ne tiek nesirūpinimą pastatų stilistika, kiek smuktelėjusį Kauno miestiečių ekonominį pajėgumą ir pastangas pritaikyti pastatus gyventi kuo mažesnėmis išlaidomis.

Ne blogiau negu miestiečių mūrnamiai Kauno miestiečių architektūrinį skonį ir kūrybiškumą gali paliudyti viešieji miesto pastatai. Kaune jų išliko nedaug. Tai Rotušė ir su miestiečių bendruomene glaudžiai susijusi, miestiečių statoma ir prižiūrima parapiinė bažnyčia. Bažnyčia buvo statoma ir jos interjeras įrengiamas bendromis klebono ir miestiečių bendruomenės pastangomis. Ji buvo pradėta statyti XV a. pradžioje kaip raudonų plytų gotikos pastatas. Statybos pradžia buvo greita ir bažnyčia buvo naudojama jau 1413 m. Tačiau statybos pabaigos reikėjo laukti ilgai – ji buvo baigta statyti tik XVII a. pirmoje pusėje. Netrukus po 1655 m. Kauną nusiaubusios Rusijos kariuomenės ją vėl reikėjo iš naujo įrenginėti²⁷. Todėl monumentalioje pastato išorės architektūroje vyrauja gotika. XVII a. mūrytos pastato dalys derintos prie gotikinių pastato dalių. Interjeras taip pat buvo gotikinis, tai liudija išlikę gotikos fragmentai. Bet po XVII a. perstatymų jame vyrauja barokas ir interjeras labai kontrastuoja su santūriais fasadais. Parapiinėje bažnyčioje iš gotikos buvo iškart pereita prie baroko.

Kur tiksliai stovėjo pirmoji Kauno rotušė ir kaip ji atrodė, nežinoma. Išli-

minimonografijomis leidinyje *Kauno architektūra* (sudarytoja A. Jankevičienė, Vilnius, 1991) bei atitinkamuose skyriuose iš *Lietuvos architektūros istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* (Vilnius, 1987).

²⁵ J. Oksas, *Perkūno namas Kaune*. Vilnius, 1988.

²⁶ A. Jankevičienė, D. Zareckienė, Karališkoji karčema Kaune, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Vilnius, 1974, t. 4, p. 418–431.

²⁷ A. Jankevičienė, Kauno šv. Petro bažnyčios pirmą kartą architektūra ir jos pokyčiai M. Valančiaus vyskupavimo laikais, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2002, t. 3, p. 81–90.

kusioji Rotušė buvo pradėta statyti 1542 m., pirmasis tarybos posėdis joje įvyko 1562 m., bet statyti baigta buvo tik XVI a. pabaigoje. Rotušė, kaip ir visas Kaunas, nukentėjo 1655 m. ir antrą kart per 1732 m. gaisrą. Jos rekonstrukcija baigta tik XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje, vadovaujant Kauno jėzuitui Jonui Matekeriui. Pradinė Rotušės architektūra buvo gotikinė, XVI a. pabaigai priskiriami renesansiniai puošybos fragmentai. XVIII a. antrojoje pusėje atstatytos Rotušės architektūrą, tiek išorę, tiek ir interjerą, tyrinėtojai įvardija kaip pereinamąją iš baroko į ankstyvąjį klasicizmą²⁸. Pažymėtina, kad XVIII a. aštuntojo dešimtmečio Rotušės atstatymo ir įrengimo reikalai būdavo aktyviai aptarinėjami tarybos posėdžiuose, dažniausiai būdavo nusprendžiama, kad turi būti taip, kaip sako architektas²⁹.

Baigiant Kauno miestietiškos architektūros aptarimą galima sakyti, kad joje didžiausią pėdsaką paliko XVI a. raudonų plytų gotika. Per XVI a. miestas tapo mūrinis, vėlesni perstatymai buvo sąlygoti karų ir gaisrų bei duodavo atitinkamo stiliaus fasadų ir kitų pastatų elementų, dažnai įterptų šalia išlikusios gotikos. Viešųjų pastatų interjerai būdavo keičiami radikaliau. Miestiečiai, kaip užsakovai ir vartotojai, pagal galimybes atsižvelgdavo į architektūrinių stilių kaitą Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse. Taikos ir gerovės sąlygomis, XVI a. – XVII a. pradžioje, tai daryta kūrybingiau, buvo statomi naujos architektūros miestietiški pastatai. Po 1655 m. rusų invazijos, ekonominio sąstingio metais, atstatant miestą tenkintasi naujosios architektūros elementais. Aptariamo laikotarpio Kauno miestietiškos architektūros raidą tarsi simbolizuojaiančios Rotušės išvaizdoje XVIII a. pabaigoje susilieja jau nueinantis barokas ir ateinantis klasicizmas.

Paprastai svarbiausia kultūros gyvenimo, kartu ir palikimo, dalimi laikoma rašto kultūra ir jos paminklai. Banalu yra aiškinti, kokią reikšmę raštas turėjo miestiečių bendruomenės ir atskirų jos narių, pirklių, dažnai ir amatininkų gyvenime, jų profesinėje veikloje. Pirmieji išlikę Kauno tarybos raštinėje parengti dokumentai yra vėlyvi, iš XV a. vidurio, bet akivaizdu, kad bent tarybos raštinė dirbo ir anksčiau, o raštingumas buvo viena iš sėkmingo savivaldos funkcionavimo sąlygų. Nebūtinai visų miestiečių raštingumas, bet bent tos jų dalies, kurie veikė miesto valdymo srityje bei tvarkė santykius su kitais miestais, pirmiausia su Gdansku. XVI a. miesto taryba vienu metu turėjo 3 miesto raštininkus – lotynų, vokiečių ir rusėnų kalbos. Pastarajam mokėtas mažiausias atlyginimas³⁰, o svarbiausias buvo lotynų kalbos raštininkas.

Išlikusios XVI a. vidurio tarybos ir vaito knygos buvo rašomos lotyniškai,

²⁸ A. Pilypaitis, *Kauno rotušė*. Vilnius, 1961; V. Levandauskas, R. Levandauskienė, Ž. Simanavičius, *Kauno rotušės aikštė*. Vilnius, 1981.

²⁹ Z. Kiaupa, Rotušės statybos ir perstatymų istorijos klausimu, *Mokslinės-praktinės konferencijos „Nūdienos ir senojo Kauno architektūros problemas“ medžiaga*, Kaunas, 1975, p. 21–25.

³⁰ K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 223.

vokiškai, rusėniškai. XVI a. 5-ajame dešimtmetyje vaito knygoje pradėta vartoti lenkų kalba, ji šiose knygoje ėmė vyrauti XVI a. pabaigoje. Tarybos knygos XVI a. antroje pusėje buvo rašomos lotyniškai, lenkų kalba jose pasirodė tik pačioje amžiaus pabaigoje, o įsivyravo po XVII a. šeštojo dešimtmečio suirutės. Bet ir tada tarybos, vaito ir suolininkų knygoje apstu įrašų lotynų ar vokiečių kalbomis³¹. Nuo XVII a. pradžios miesto taryba, suolininkai ir vaitas turėjo jau tik po vieną raštininką ar, tiksliau sakant, po vieną atitinkamos raštinės vadovą. Šitame kontekste naudinga pažymėti, kad LDK asesorių teismo knygoje, esančiose Lietuvos Metrikoje, visa dokumentacija, susijusi su Vilniumi ir Kaunu, rašoma lotyniškai, kitų miestų bylos – beveik visada lenkiškai.

Bent keturių kalbų vienalaikis vartojimas XVI a. miesto savivaldos institucijų darbe, stiprios vėlesnės lotynų kalbos pozicijos, iš vienos pusės, rodo Kauno miestiečių bendruomenės daugiakalbiškumą, vadinasi, ir margą etninę sudėtį. Antra vertus, vargu ar visi tarybos nariai jos posėdžiuose XVI–XVII a. vartojo lotynų kalbą, ir čia matome vieną svarbų dalyką – akivaizdų šnekamosios ir rašto kalbų nesutapimą.

Svarbus dalykas svarstant lietuvių kalbos padėtį Kaune – rašto kalba ji netapo. Neabejotina, kad ji buvo lietuvių kilmės miestiečių ir daugybės į Kauną atvykstančių Lietuvos gyventojų kasdienė kalba. Yra ir faktų, rodančių lietuvių kalbą vartojus viešajame miesto gyvenime. Štai 1476 m. hanzeatai skundėsi, kad Kauno miesto teisme su jais nekalbama vokiškai, reikalaujama turėti vertėją³². 1540 m. Žygimantas Senasis nurodė miesto teismų sprendimus skelbti ir lietuvių kalba³³. Lietuvių kalbos, netapusios rašto kalba, pozicijos ilgainiui silpnėjo, galimas dalykas, kad ji turėjo pasitraukti iš miesto savivaldos institucijų.

Drauge lietuvių kalbos tvirtas pozicijas Kauno miestiečių gyvenime rodo dažnai aktų knygoje pasitaikantys lietuviški žodžiai ir frazės³⁴. Raštininkas dažnai negalėjo įvardyti vieno ar kito dalyko kalba, kuria rašė, ir pasitelkdavo lietuvių kalbą. Lietuvių kalbos gyvybingumą Kaune liudija ir gausūs žodžiai su svetimomis šaknimis, bet su lietuvių kalboje produktyviais formantais. Senojoje Kauno toponimikoje, užfiksuotoje XVI–XVIII a. Kauno miesto savivaldos

³¹ Z. Kiaupa, Kauno miesto senojo archyvo..., p. 135–138 (išlikusių aktų knygų sąrašas); Z. Kiaupa, Kauno miesto vaitas ir jo aktų knygos XVI a. – XVII a. pirmojoje pusėje, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1988, p. 25–46.

³² 1476 m. Hanzos kontoros Kaune vyresniųjų laiškas Gdansko miestui, *Hansisches Urkundenbuch*. Bd. X (1471–1485), bearbeitet von W. Stein, Leipzig, 1907, s. 299; E. Rimša, *Kauno miesto herbas...*, p. 33.

³³ 1540 m. Žygimanto Senojo sprendimas Kauno miestiečių tarpusavio ginčų byloje, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius*, F. 1–128; Z. Kiaupa, Kauno miesto vaitas..., p. 28–29.

³⁴ Apie šį reiškinį plačiau žr.: Z. Kiaupa, Kauno vaito XVI a. vidurio knygos prabyla lietuviškai, *Kultūrų sankirtos. Skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui*, Vilnius, 2000, p. 66–92.

institucijų aktų knygoje, gausu lietuviškosios, pvz., gatvių pavadinimai *Vokies Kampas, Šventoveitis, Vandvežys, Panerio*, sklypų pavadinimai *Žylveitis, Gremlveitis*, namų pavadinimai *Nabės mūras, Vištakio* ir kt.

Šiame kontekste svarbūs yra ir liudijimai apie konkrečius įvykius. 1696 m. Kaune apsilankęs pastorius iš Prūsijos Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig) žavėjosi, kaip gražiai lietuviškai kalba Kauno ponios, bei girdėjęs vienam Kauno burmistrui priskiriamas eiles, kurių užrašė tik pirmuosius žodžius: *O apvynėli žaliukėli...*³⁵

Jau pačioje XVIII a. pabaigoje, 9-ajame dešimtmetyje, nežinomas autorius, bet akivaizdžiai kaunietis, parašė gana ilgus eiliuotus tekstus, kuriuos tikriausiai galima įvardyti kaip satyras: *Iszpažynimas Sunkibies ir Skaudzie Kientimo Walszczius Miesto Kauno nog sawo Ponu* ir kitus be antraštės, prasidedančius žodžiais: *Asz, Luczynskas Bienderdarbis...* Juose autorius piešia Kauno miesto gyvenimo vaizdus, aprašo Kauno miestui priklausančių ir jo pareigūnų administruojamų Fredos valstiečių vargus ar Kauno burmistro rinkimus³⁶.

Pirmą kartą Kauno mokytojas paminėtas 1473 m. Jis buvo pasaulietis. 1509 m. minima parapijos mokykla, irgi sietina su miesto aptarnavimu. XVI a. viduryje Kaune veikė kelios mokyklos: parapiinė, tarybos (rengusi miesto raštinių raštininkus) ir vokiškoji (liuteronų bendruomenės)³⁷. Šiose mokyklose mokėsi visų Kauno miestiečių sluoksnių vaikai, įskaitant samdinius berniukus. Potridentėje epochoje, ypač po Tvano, vienuolių mokyklos Kaune buvo stipriausios, ypač jėzuitų kolegija. Šios vietą po 1772 m. užėmė gero lygio ir dinamiška Edukacinės komisijos poapygardinė mokykla³⁸.

Kauno miesto mokyklose vaikai gaudavo ne tik pradinį išsilavinimą. Galima numanyti, kad ir šitose mokyklose, ne tik vienuolynų, jaunuoliai pasiruošdavo studijoms universitetuose. Krokuvos universiteto matrikuluose, anksčiausiai 1443 m., įsirašė *Johannes Johannis Bilari de Cowno* ir *Johanne de Cowno Nicolai*, 1468 m. *Georgius Arnolphi de Cowno*³⁹. Nuo 1485 m. į Krokuvos universite-

³⁵ P. Ruhig, *Betrachtung der litauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wese und Eigenschaft*, Königsberg, 1747, s. 75, 79. Naudojomės fotoperspaužu, pateiktu leidinyje: P. Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, Vilnius, 1986.

³⁶ A. Kaupuža, Nežinomas XIX a. pradžios rankraštis lietuvių ir lenkų kalbomis, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Literatūra*, t. VIII, Vilnius, 1965, p. 233–272; *Giesmė mužikėlio (iš XVI–XIX a. anoniminių lietuvių poezijos)*, paruošė D. Gargasaitė, Vilnius, 1982, p. 26–38. Yra išlikę du vienalaikiai šių literatūrinių tekstų variantai lietuvių ir lenkų kalbomis.

³⁷ Z. Kiaupa, Kauno mokyklos XVI amžiuje, *Kauno istorijos metraštis*, t. 1, Kaunas, 1998, p. 25–35.

³⁸ V. Kasperavičiūtė, Kauno mokykla Edukacinės komisijos generalinių inspektorių raportuose (1782–1794), *Kauno istorijos metraštis*, t. 1, Kaunas, 1998, p. 36–41; V. Kasperavičiūtė, Jėzuitų ir Edukacinės komisijos mokyklos Kaune: sąveika ir perimamumas (XVI–II a.), *Kauno istorijos metraštis*, t. 3, Kaunas, 1998, p. 49–65.

³⁹ V. Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*. Redagavo ir papildė M. Biržiška. Chicago, 1987, p. 38.

to studentus vos ne kasmet įsirašydavo 1–4 studentai, nurodę savo kilmės vietą Kauną. Vienas kitas iš jų galėjo būti kilęs iš Kauno apylinkių bajorų, bet dauguma – Kauno miestiečių sūnūs. Per XV a. – XVI a. pirmuosius dešimtmečius į Krokuvos universitetą užsirašė 37 kauniečiai⁴⁰. Kituose Europos universitetuose iš Kauno kilę studentai pasirodė vėliau, bene anksčiausiai 1540 m. Vitenbergo universitete studijavo *Franciscus Stranch Caunensis*⁴¹, beje, dar 1538 m. įsirašęs į Krokuvos universitetą. XVI–XVIII a. kauniečius nuolat sutinkame daugelyje Vokietijos ir gretimų šalių universitetų, ypač gausiai Karaliaučiuje⁴².

Bet paradoksaliai mažai žinome apie kauniečių studijas Vilniaus universitete, nors pastarojoje mokykloje kauniečių turėjo būti. Tai paaiškinama, nes neišliko Vilniaus universiteto matrikulai. Bet kauniečių tarp Vilniaus studentų būta nuo pat jėzuitų įsikūrimo Vilniuje, kai kurie iš jų tapo ordino nariais, patys dėstė universitete. Iš Kauno buvo kilę 1578 m. į jėzuitus Vilniuje įstojęs Petras Paulius Bludecijus, 1582 m. – Laurynas Manicovius ir Jonas Valentina- vičius, 1584 m. – Jurgis Rava⁴³. Pažymėtina, kad visi jie, tapę jėzuitais, dirbo lietuvišką pastoracinį darbą. Kauniečiai Vilniaus universitete turėjo studijuoti ir vėliau, tik trūksta tyrimų.

Lietuvoje pagal siųstų studijuoti jaunuolių skaičių Kaunas atsiliko tik nuo valstybės sostinės Vilniaus. Toks sąlyginai didelis studentų iš Kauno skaičius netiesiogiai liudija, kad Kauno mokyklos pasižymėjo geru lygiu, žinių siekis Kauno miestiečių bendruomenėje buvo gajus.

Miestiečių kultūrinį lygį parodo ir jų turėtos bei skaitytos knygos. Tenka pasakyti, kad Kauno miesto savivaldos institucijų aktų knygoje pavyko surasti tik 31 kauniečių knygų paminėjimą XVI a. viduryje – XVIII a.⁴⁴ Tai nedaug, net jei atsizvelgsime į tai, kad minėtų aktų knygų serijos išliko tik mažesnioji dalis. Daugiausia tarp minimų knygų yra religinės: Biblija, katekizmai, įskaitant Jono Jaknavičiaus *Evangelie polskie i litewskie* (1785 m.). Antroje vietoje pagal gausą buvo teisinė literatūra, tarp jos vyravo Magdeburgo teisės knygos. Vis dėlto įsimintini kai kurie kiti faktai: 1545 m. neįvardytas miesto raštininko tarnas prašė po jo mirties perduoti knygas mokiniams; 1553 m. zomšininkas Jonas Olandras turėjo *xiąg drobnych pisanych y drukowanych 35. A wielkich Kronika niemieczka, Adagia Erasmi Rotherodami, codex antiquarum lectionum Cornucopiae, xiegi niewiazane authore Gnapheo*; 1642 m. miestietis Lukošius Černius tarp kitų knygų turėjo *Ksiażka łacińska Martialis, Ovidius Tristum, Księga Valerii Maximi, Virgilio Maronis liber, Constitutiones synodarum diocesis Vilmensis* ir kitas, iš viso 22.

⁴⁰ Apskaičiuota pagal: A. Chmiel, *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. I-II, Kraków, 1887–1891.

⁴¹ V. Biržiška, *Lietuvos studentai...*, p. 45.

⁴² V. Biržiška, *Lietuvos studentai...*, passim.

⁴³ P. Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, Vilnius, 2002, p. 504–505.

⁴⁴ Z. Kiaupa, Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a., *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*, Vilnius, 1984, p. 5–12.

Žinoma, toli siekiančių išvadų apie kauniečių skaitomas knygas iš šių keilių pavyzdžių daryti negalima, bet tam tikras susidomėjimo spausdintu žodžiu tendencijas jos parodo. XVI a. vyravo religinės, grožinės, istorinės knygos, nuo XVII a. pradžios vis dažniau pasitaikydavo vadovėlių ir teisinių knygų. Kitos specialiosios literatūros, pvz., medicininės, aptinkame tik nuo XVII a. pabaigos. Knygos skverbėsi į įvairius Kauno miestiečių sluoksnius. Jų turėjo burmistrai ir tarėjai, suolininkai, turtingi pirkliai, eiliniai miestiečiai, amatininkai, samdiniai. XVI–XVIII a. knygos nebuvo masinis reiškinys Kaune, bet nebuvo ir retenybė, jos galėjo daryti įtaką kauniečių mentalitetui.

Dar mažiau negu apie kauniečių skaitytas knygas žinome apie jų parašytas. Tiksliau sakant, nėra išlikęs nė vienas literatūrinis tekstas, išskyrus minėtas XVIII a. pabaigos satyras, kurių autorius būtų Kauno miestietis. Tiesa, turime glaudžiai su Kaunu susijusių intelektualų ir literatų. Kaune, giminaičių namuose, užaugo Fridericus Staphylus (Stapelage), 1541 m. Vitenbergo universitete tapęs magistru, būsimasis Karaliaučiaus universiteto profesorius ir rektorius. Jis prižiūrėjo Martyno Mažvydo *Katekizmo*, pirmosios lietuviškos knygos, leidimą ir parašė jai pratarinę, o gal, kaip mano kai kurie tyrinėtojai, tik redagavo M. Mažvydo tekstą⁴⁵.

1571 m. Mikalojui Radvilai Juodajam dedikuotą *Elegia de Resurrectione Domini Nostri Jesu Christi* išleido Martynas Gradovskis (Martinus Gradovius Caunensis Lituanus)⁴⁶. Jis bus kilęs iš labai išsiplėtusios Gradovskių giminės. Tai buvo bajorų, Radvilų klientų, giminė. Viena Gradovskių šaka buvo įsikūrusi Kaune, XVI a. kai kurie šios giminės nariai tapo miesto tarybos tarėjais ir burmistrais. Martynas Gradovskis tikriausiai buvo kilęs, kaip rodo jo prievardis *Caunensis*, iš šios šakos.

XVI a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje Kauno liuteronų bendruomenės pastorius Paulius Oderbornas, gyvendamas Kaune, parašė apybraižą *De Russorum religione...* ir jį išgarsinusią *Ioannis Basilidis magni Moscoviae ducis vita*, t. y. Maskvos valdovo Ivano Žiauriojo biografiją⁴⁷. Jis buvo dvasininkas, dažnai keičęs gyvenamąją vietą. Bet liuteronų dvasininkai būdavo artimai susiję su savo miestietiška tikinčiųjų bendruomene, dažniausiai artimiau negu katalikų dvasininkai. Todėl P. Oderborną su išlygomis, kurios vis dėlto dera dvasininkui, skiriame prie miestiečių.

⁴⁵ V. Biržiška, *Aleksandrynas. Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. I: XVI–XVII amžiai, Čikaga, 1960, p. 12, 82; M. Ročka, Martyno Mažvydo raštai, M. Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius, 1974, p. 57–58; I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 210–211.

⁴⁶ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos...*, p. 544.

⁴⁷ J. Narzyński, Oderborn (Odrobornius, Otterbornius, Ottrobornius) Paweł, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Wrocław, 1975, s. 533–535; S. Narbutas, Paulius Oderbornas ir jo „Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas“, P. Oderbornas, *Didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus gyvenimas*, Vilnius, 1999, p. 12–14.

Kauno miestiečių sūnūs buvo broliai Albertas, Kazimieras ir Petras Kojalavičiai, žinomi jėzuitų veikėjai, Albertas – didžiausias XVII a. Lietuvos istorikas. Jų tėvai, pirklys Jonas Kojalavičius ir Kauno miesto vaito Alberto Beinarto duktė Brigita, mirė 1627–1628 m., greičiausiai Kaune siautėjusio maro metu, ir broliai visai jauni pateko į Vilniaus jėzuitų globą⁴⁸. Bet tenka pripažinti, kad visus savo mokslinius ir literatūrinius darbus broliai nuveikė ne Kaune. Antra vertus, būtent jie savo dovanomis padėjo materialinius jėzuitų įsikūrimo Kaune pagrindus⁴⁹.

Visi čia suminėti intelektualai ir literatai savo didžiuosius darbus nuveikė ne Kaune, bet išvykę iš jo, arba Kaune buvo apsisostę tik laikinai. Negalima jų darbų tiesmukai priskirti Kauno miestiečių bendruomenei. Tačiau dirva subręsti intelektualiniam darbui ar jį dirbti XVI–XVIII a. Kaune buvo ir reitsyškiais duodavo vaisių.

Kalbant apie Kauno miestiečių mentalitetą, ypač įdomus paskutinis siužetas, kurį norėtume trumpai pristatyti. Tai yra Kauno miestiečių savivokos bruožai ir jų atrama – miesto istorijos žinios. Kauno miestiečių bendruomenė puikiai suvokė savo padėtį to meto visuomenėje ir ją, kilus pavojui, gindavo. Šis suvokimas pasireiškė bendrais miestiečių bendruomenės ir individualiais miestiečių veiksmais, ginant savo teises valdovo ir jo skiriamų centrinių valstybės dignitorių ir vietinių pareigūnų akivaizdoje. Nededetizuosime tų veiksmų, jie vien tam tikrais aspektais liečia mūsų temą. Tik nurodysime, kad šis suvokimas visų pirma rėmėsi Magdeburgo teise, joje deklaruotomis ir valstybės lygmenyje aprobuotomis tiesomis apie miestiečių asmeninę laisvę, juos ginančią luominę teisę ir t. t. Labai svarbią vietą miestiečių teisinių ginklų arsenale užėmė valdovų privilegijos. Miestiečiai žinojo 1408 m. Vytauto privilegijos turinį, nors jos originalas nebuvo išlikęs, dažnai per įvairius ginčus su oponentais naudodavosi Kazimiero Jogailaičio, Aleksandro Jogailaičio, Žygimanto Senojo privilegijomis⁵⁰. Miesto privilegijos būdavo viešai skaitomos porinkiminėje miesto tarybos sesijoje, anksčiausia žinia apie tokį veiksmą yra iš 1524 m.⁵¹

Miestiečių savivokos akivaizdžiausia išraiška buvo Respublikos sąvokos savinimasis. XVI–XVII a. patys miestiečiai labai dažnai, o valdovai savo pri-

⁴⁸ Z. Kiaupa. Apie Alberto Kojalavičiaus ir jo brolių kilmę, *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. Studia ofiarowane prof. dr. hab. Jerzemu Ochmańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Poznań, 1994, s. 95–103; papildytas variantas: Z. Kiaupa, Alberto Kojalavičiaus ir jo brolių kilmė bei šeima, – knygoje A. Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, t. 2, Vilnius, 2004, p. 356–367.

⁴⁹ S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium*, Pars I, Vilnae, 1767, p. 398.

⁵⁰ Kauno miestiečių operavimas miesto privilegijomis ir kitais dokumentais, kreipiantis į valdovą ir įvairių teisinių ginčų metu, nėra išsamiai iširtas. Galime nurodyti tik pradines pastabas šiuo klausimu: Z. Kiaupa, Kauno miesto senojo archyvo..., p. 126–127.

⁵¹ 1524 m. miesto skrynios apžiūros aktas, *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 7, 1522–1545 m. Kauno magistrato aktų knyga, l. 44v–45.

vilegijose irgi vadindavo Kauno miestą Respublika. Kaip būdavo suprantama ta *Respublika*, atskira kalba, bet aišku, kad šiuo įvardijimu Kauno miestiečiai pabrėždavo savo bendruomeniškumą ir ypatingą padėtį valstybėje.

Galima numanyti, kad Kauno miestiečiai išmanė ir Lietuvos istoriją, kai kurie jos legendiniai siužetai buvo tapę jų savastimi. XVII–XVIII a. kauniečiai kartais savo miestą pavadindavo Kuno miestu. Kaip žinia, Lietuvos visuomenėje gyvavo legenda apie lietuvių kilmę iš romėnų. Šių vadas buvęs Palemonas, o jo sūnus Kunas įkūręs Kauną. Kauno miestiečiams, matyt, buvo svarbu pabrėžti savo miesto sąsajas su romėniškąja legenda, nors ji buvo tik bajorų kilmės legenda.

Nepaisant sąlyginai gero miesto praeities išmanymo, Kaunas nesusilaukė savo istorijos aptariamu laikotarpiu. Tik XVIII a. antroje pusėje šiame bare pasirodė vilčių teikiančių ženklų. Kauno taryba ėmėsi tvarkyti karų ir gaisrų metu nukentėjusių ir sujauktą miesto archyvą⁵². Tarp tokio darbo motyvų buvo ir praktiškų – dokumentai ir aktų knygos reikalingos kasdieniame gyvenime, kalbėta apie miesto praeities išsąmoninimą. 1777 m. Kauno taryba Nuolatinės Tarybos reikalavimu parengė pranešimą apie Kauno būklę, kurį su tam tikromis išlygomis (nes buvo rengiama praktiniais sumetimais, turinčiais įtakos jo formai) galima laikyti pirmąja Kauno istorijos apybraiža⁵³.

Aptarti ne visi XV–XVIII a. Kauno miestiečių bendruomenės kultūrinio gyvenimo reiškiniai, – tik svarbesni ar palikę pėdsakus šaltiniuose. Liko neapartas meno kūrinų (žinoma, ir taikomosios dailės) ar muzikos funkcionavimas miestiečių gyvenime, laisvalaikio leidimo būdai. Miestiečių kultūrinis potencialas skleidėsi jiems glaudžiai sąveikaujant per bažnyčios kultūros reiškinius. Kaip sakytą, miestiečių ir bažnyčios kultūrų sąlyčiai ir sąveika yra atskiros tyrimo objektas⁵⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad Kauno miestiečiai buvo imlūs aukštosios kultūros (literatūros, meno ir kitų sričių) apraiškų vartotojai. Miestiečių kūrybinės galios kultūros sferoje nebuvo didelės, jos atsiskleidė bendruomenės organizavimo ir kasdienio gyvenimo lygmenyje, t. y. rašto vartojimo, elementarių mokyklų, viešųjų ir privačių pastatų statybos ir jų interjero įrengimo, miesto savarankiškumo idėjų ir simbolių puoselėjimo bei naudojimo lygmenyje. Kauno miestiečių bendruomenė, nepaisant to, kad buvo nedidelė ir nuo XVII a. vidurio nuolat patyrė įvairius karų ir epidemijų sukeltus sunkumus, neužsi-sklendė tik siauroje profesinėje pirklių ir amatininkų veikloje, bet atsiliėpė ir į gyvenimo kultūrinius iššūkius.

⁵² Z. Kiaupa, Kauno miesto senojo archyvo..., p. 129–131.

⁵³ 1777 09 23 Kauno magistrato raportas Nuolatinėi Tarybai, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. Senieji aktai, b. 19587 – 1752–1786 m. Kauno magistrato posėdžių protokolų knyga, l. 446–453.

⁵⁴ Žr. išn. 1.

Zigmantas Kiaupa

CULTURAL POTENTIAL OF
KAUNAS CITIZENS' COMMUNITY
IN 15TH–18TH CENTURIES

Summary

The article discusses the extent of cultural achievements' realization in Kaunas citizen's community during the 15th–18th centuries. The community largely comprised merchants, tradesmen and rivermen, that is, people who travelled a lot and could absorb cultural innovations.

It can be stated that Kaunas citizens were open to the high culture (literature, art, etc.). Their libraries had books of outstanding Antique and 16th–17th c. authors; architectural styles of Kaunas city followed the European trends; a considerable number of people studied in European universities.

With respect to the cultural sphere, creative potential of Kaunas citizens was not high. Mostly, cultural creativity was realized in community organization sphere and daily life. For example, the use of writing, establishment of elementary schools, building and interior decorating of public and private houses, the nourishment of the city symbols and autonomy. From the middle of the 17th century Kaunas citizens had to suffer the hardships of wars and epidemics. Despite these difficulties, the small community remained open for the cultural challenges of life.

Outstanding intellectuals brothers Kojalavičiai came from the Kaunas citizens' environment, although they contributed to the Lithuanian culture as clergymen. The interaction of cultural lives of clergy and laymen, which enriched Kaunas in the 15th–18th centuries, is left for further discussions.